

Franjo Mijatović

Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka
franjo.mijatovic@medri.uniri.hr

Kantova kritika čistog moralnog interesa

Sažetak

Autor u radu polazi od temeljnih odrednica interesa uma i nagnuća u kontekstu čovjekova odredbenog razloga djelovanja s posebnim osvrtom na pitanje čistog moralnog interesa. Temeljna je, pritom, pretpostavka shvaćanje da osjetilnost određuje ono što je ugodno i obećava osjetilnu ugodu, a um ističe ono što je dobro. Budući da svako određenje volje može nastupiti samo na jedan od ova dva načina jasno je kako svako htijenje ima interes kao osnovu. U okviru tih razmatranja rad ukazuje na probleme koji su vezani uz poteškoće razjašnjenja čistog moralnog interesa da adekvatno izrazi obvezatnost kategoričkog imperativa s obzirom na štovanje moralnog zakona. U zaključku se naglašava da se potencijalni moralni sukob između interesa nagnuća i interesa uma odnosi jedino na subjekta koji odabire osjetilno pokretalo kao moguće određenje svojega djelovanja, a ne moralni zakon kao takav.

Ključne riječi

Immanuel Kant, interes, uгода, nagnuće, um, čisti moralni interes, volja, kategorički imperativ

1. Uvod

O pravim razlozima i motivima djelovanja drugih ljudi može se samo spekulirati. Svakodnevno iskustvo sugerira da čovjek pridaje mnogim stvarima, a onda i svojem djelovanju, veliki interes. U pragmatičkom smislu, kako to Kant kaže, »posvuda« se nailazi na drago jastvo, a ne na strogu zapovijed dužnosti, koja bi također »češće zahtijevala odricanje samoga sebe«. ¹ Doista mogli bismo s Kantom reći da

»... svi materijalni praktični principi [...] potpadaju pod opći princip samoljublja ili vlastitog blaženstva.« ²

1

Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Feniks, Zagreb 2003., str. 26.

2

Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Naprijed, Zagreb 1990., str. 52. Zbog ljudskih potreba i neizbježno povezane težnje prema sreći dovode se u pitanje zapovijedi uma, odnosno ono što se može smatrati dobrim bez referiranja na nagnuća. U svim Kantovim djelima provlači se ta napetost između djelovanja iz dužnosti i djelovanja iz nagnuća. Kant opetovano ponavlja da je teško zaključiti »da pravi poticaj volje zaista nije bio nikakav potajni nagov samoljublja pod prostom izlikom one

ideje, dok mi sebi rado laskamo plemenitijim motivom koji sebi lažno pripisujemo«. – I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 26. Slično će Kant reći i u *Religiji unutar granica pukoga uma* kada interes trgovca naziva »Bogom ovoga svijeta«. Samo ako trgovina služi trgovčevu »vlastitom interesu«, trgovac će se u nju upustiti jer je vlastita korist ili vlastiti interes »Bog ovoga svijeta«. – Immanuel Kant, *Religija unutar granica pukoga uma*, prev. Kiril Miladinov, Breza, Zagreb 2012., str. 150. Zato Kant i određuje »mudro« ponašanje na Zemlji kalkulantskim ili trgovačkim jer princip vlastitog blaženstva uči »samo to da se proračun bolje napravi«. – I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 68.

Ta temeljena borba između interesnog djelovanja i djelovanja iz dužnosti, tj. štovanja moralnog zakona kao jedinog bezinteresnog »interesa« u središtu su ovoga rada.

Uz mnogobrojne interese koje Kant spominje u svojim djelima dva su temeljna interesa, iz kojih se svi drugi interesi mogu izvesti: *interes nagnuća* i *interes uma*.³ Za detaljno objašnjenje ovog pojmovnog para ključni tekstovi će, u ovom radu, biti dvije bilješke u djelu *Osnivanje metafizike čudoređa* (AA, IV 413 te AA, IV 459–460).⁴ Kant, u ovim bilješkama, pokušava artikulirati dvije različite mogućnosti u kojima bi osnovna podjela modaliteta prakse trebala doći do izražaja u oblicima moralnog i tehničko-pragmatičnog djelovanja. U prvoj bilješci navode se različiti aspekti moći žuđenja kao sveukupnosti duše. U drugoj bilješci Kant koristi suptilnu semantiku interesa i poseže za nizom različitih pojmova interesa (posredni, neposredni, čisti, epistemički itd.), koji su nam dijelom poznati iz njegovih ranijih spisa. U drugoj bilješci će konačno, referirajući se pritom na *Kritiku praktičkog uma*, doći do objašnjenja uloge moralnog interesa i moralnog osjećaja. U prethodnim svojim djelima Kant uglavnom govori o interesu kao o različitim aspektima zanimanja za nešto,⁵ tj. pokazivanja interesa za djelovanje. Zahvaljujući pojašnjenjima i ispravcima Kant u ovim dvjema bilješkama jasno označava što misli pod interesom. Označavajući interes kao »ono po čemu um postaje praktičan«⁶ Kant konačno može definirati pozitivan pojam interesa upravo kao »*praktični* interes za djelovanje«.⁷

Međutim, interes se u Kantovoj spekulativnoj i praktičkoj⁸ filozofiji ne može promatrati izolirano i samo na ovim dvjema bilješkama. Pojam interesa Kant nužno veže s nizom temeljnih pojmova praktičke filozofije (sloboda, maksima, pokretalo, željenje, žuđenje itd.), što omogućuje složenu raspravu o problemu čistog moralnog interesa. Empirijski interes i interes uma snažno su povezani s moralnim interesom. Iako se interesi uma manifestiraju na različite načine prema učenju o primatu praktičkog uma u njegovoj vezi sa spekulativnim umom, svi interesi svih duševnih moći potpadaju pod krajnju svrhu čistog praktičkog uma. U ovom će radu biti naglašena središnja i često zanemarena uloga pojma čistog moralnog interesa. Ako ozbiljno uzmemo ideju o tome da Kantova autonomija uključuje um koji sâm sebe vodi na temelju vlastitih bitnih *interesa*, možemo shvatiti Kantov argument o interesu kao »*pokretalu volje*, ukoliko se *predočuje umom*«⁹ (temelj njegova praktičkog razmišljanja), njegovu teoriju vrijednosti i njegov pojam moralnog interesa kao najboljeg mogućeg stanja stvari u moralnom svijetu.

2. Definicija interesa

Budući da je interes u središtu ovoga rada, bez obzira s kojim područjima ljudskoga se povezuje, potrebno je ukratko skicirati njegovu etimologiju i njegovo značenje. Riječ *interes* latinskog je podrijetla i znači jednostavno *inter-esse*,¹⁰ tj. biti-između. Ova njegova *između* ukazuje i na čovjekov položaj unutar Kantove filozofije. Naime, prema Kantovu antropološkom učenju i moralnom zahtjevu čovjek je *raskršćeno* biće, tj. biće između Boga i životinje. Kasnije će biti jasno, osobito kada bude govor o pojmu interesa kao interesa nagnuća i interesa uma, da je ljudska borba opredjeljivanja između animalnog i duhovnog. Unutar navedene analogije može se jasno utvrditi da, za razliku od Boga, ljudski um ovisi o osjetilnosti i da, za razliku od životinje, ljudska osjetilnost zahtijeva posredovanje uma. Razlika između tih dvaju

načina razmišljanja u pragmatičkom i transcendentno-praktičkom smislu mora se pokazati kao ključna razlika u pogledu moralnog djelovanja.

Iako je pojam interesa već dugo prisutan u filozofiji,¹¹ Kant predstavlja ključnu prekretnicu u povijesti pojma interesa posebno uvođenjem pojma *interesa uma*. Prvi spomen pojma interesa u Kantovim djelima nalazi se u

3

Kant ne govori o interesu samo u području praktičke filozofije. Štoviše, u *Kritici čistoga uma* navodi nekoliko interesa: »spekulativni« (str. 226), »praktički« (str. 226), »arhitektonski« (str. 229) i »formalni« interes (str. 282). Nadalje, riječ je i o »interesu uma« »u njegovom suprotstavljanju«, međusobno suprotstavljenim »interesima« (str. 296.) te »različitošću« i »jedinstvenom« interesu razuma (str. 300). – Immanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984. U *Kritici praktičkog uma* pojam interesa kao pokretala volje suživljava se s pojmom interesa različitih duševnih moći.

4

Budući da su ovo ključna mjesta ovoga rada autor se koristio i njihovim izvornikom. Zato ovo izvorno citiranje Kantovih sabranih djela, kako su uređena, od strane Königlische Preußische (sada Deutsche) Akademie der Wissenschaften, Georg Reimer (sada Walter de Gruyter), Berlin 1902. Ostala mjesta i citati bit će uzeti iz hrvatskog prijevoda Kantovih djela.

5

Sintagmu »an etwas Interesse nehmen« (interesirati se za nešto, tj. uzeti u nečemu interes), Kant često koristi u svojim djelima. »An etwas Interesse nehmen« ukazuje na to da subjekt može odabrati, prepoznati i moguće odbiti nešto u vezi s interesom, te implicitno značiti aktivni odnos samovolje (njem. *Willkür*) prema predmetu. Usp. Dahan Fan, *Die Problematik der Interesselosigkeit bei Kant. Eine Studie zur „Kritik der ästhetischen Urteilskraft“*, Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2018., str. 19.

6

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 90.

7

Ibid., str. 33.

8

Disparitet pisanja pridjeva praktičan i praktički bit će vidljiv kroz čitav rad. Hrvatski prijevod Kantovih djela, koji se koristi u ovom radu, koristi uglavnom pridjev »praktičan«, osim kada se radi o *Kritici praktičkog uma*. S druge strane kada se ne bude radilo o citatima uvijek će se pisati pridjev »praktički« prema

već predloženom Kangrginu razlikovanju tih dvaju pridjeva. Usp. Milan Kangrga, *Etika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004., str. 206–208.

9

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 120.

10

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« kao jedno od značenja pojma »interes« navodi: »Zanimanje za nešto, pridavanje pozornosti, značenja i važnosti; sklonost, naklonost.« – Usp. »interes«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27617> (pristupljeno 4. 7. 2023.). Na latinskom jeziku *interesse* znači »biti važan«. Primjerice *mihi interest* znači »nešto mi je važno, nešto me interesira ili nešto me zanima«. Ovaj latinski izraz prvotno se koristio u pravnom terminološkom smislu. Riječ je bila o koristi koju pravni subjekt očekuje, a koja se odražava na njegova prava ili obveze. Iz toga proizlazi kasnije značenje interesa kao koristi, prednosti ili dobiti.

11

U tom smislu treba spomenuti Kantove pretodnike Hobbesa, Lockeja, Helvétiusa i Hutchesona, koji su se bavili interesom na nešto drugačiji način nego Kant. Na njemačkom govornom području važna studija, koja je prethodila Kantovu shvaćanju pojma interesa, jest *Einige Gedanken über das Interessierende* iz 1771./1772. godine Christiana Garvea. Ipak, Kant je najzaslužniji za razvoj interesa kako ga razumijevamo unutar filozofije, osobito etike. Usp. D. Fan, *Die Problematik der Interesselosigkeit bei Kant*, str. 15. Od studija koje se bave Kantovim tematiziranjem interesa treba istaknuti Habermasovu knjigu *Erkenntnis und Interesse* (1968.), kojom je pokrenuto zanimanje za tim pojmom u području društvenih znanosti. V. Gerhard se posvetio toj temi u svojoj disertaciji 1976. godine, naslovom *Vernunft und Interesse. Vorbereitung auf eine Interpretation Kant*. U novije su vrijeme vrlo važne studije napisali: Sebastian Raedler, *Kant and the Interest of Reason* (2015.), Axel Hutter, *Das Interesse der Vernunft. Kants ursprüngliche Einsicht und ihre Entfaltung in den transzendentalphilosophischen Hauptwerken* (2003.), i već

prekriticikom spisu »Nacrt i najava kolegija o fizičkoj geografiji« iz 1757. godine. Ipak, daleko je važnije mjesto u prvom izdanju *Kritike čistog uma*¹² iz 1781. godine, u trećem odlomku *Antinomije čistog uma* (»O interesu uma kod ovoga njegovoga spora«). Razjašnjenja o interesu Kant daje eksplicitno, a zatim implicitno u djelima o praktičkoj filozofiji. Prvo u djelu *Osnivanje metafizike čudoređa* u dvije bilješke: prva u drugom odlomku (AA, IV 413), a druga na kraju trećeg odlomka (AA, IV 459–460). Na ovim dvjema ključnim točkama Kant dolazi do vrlo razrađenog određenja pojma interesa.¹³ Sažeto definira interes kao

»... ono po čemu um postaje praktičan, tj. postaje uzrokom koji određuje volju.«¹⁴

Na drugom mjestu u *Kritici praktičkog uma* Kant će reći slično:

»Interes znači pokretalo volje, ukoliko se predočuje umom.«¹⁵

U pogledu moralnog interesa Kant konstatira da je to

»... čisti bezosjetilni interes samog praktičkog uma«,¹⁶

koji se služi moralnim osjećajem kao »pokretalom« i koji se kao štovanje moralnog zakona od strane upravo tog čistog zakona uma ostvaruje u *osjećaju* čovjeka. U *Kritici rasudne snage* opća definicija pojma interesa povezuje se sa sviđanjem ili ugodom i tako dolazi blizu svojem konačnom objašnjenju interesa.

»Interesom naziva se ono sviđanje, koje povezujemo s predodžbom egzistencije nekog predmeta.«¹⁷

Sljedeća je rečenica ključna i treba je smatrati pravim Kantovim filozofskim trikom u formulaciji pojma interesa. Sviđanje koje povezujemo s postojanjem nekog predmeta, a koje će kasnije biti nazvano praktičnim užitkom,

»... uvijek je ujedno u odnosu prema moći žudnje, i to ili kao njezin odredbeni razlog ili je pak u nužnoj vezi s njenim odredbenim razlogom.«¹⁸

Razlika u formulaciji između *Kritike rasudne snage* i drugih djela može se objasniti time što je definicija u *Kritici rasudne snage* prilagođena kontekstu. Da bi istaknuo razliku između interesa i ugone u obliku predmeta kod estetskog suda Kant u definiciji koristi izraz *postojanje predmeta*. Prema definiciji interesa u drugim djelima um uvijek igra regulativnu ulogu pa je interes, ljudska moć, različita od životinjskog pokretala. Izraz interes uma označava svrhu koju um postavlja za sebe ili ono što je umu važno, pri čemu um nije samo izvor interesa nego je istodobno i subjekt interesa. Objašnjenje interesa duševnih snaga u učenju o primatu praktičkog uma izgleda drugačije nego određenje interesa u smislu pokretala volje. Međutim, ako je prema Kantu

»... svaki interes najzad praktički, pa je čak interes spekulativnog uma samo uvjetovan, i potpun jedino u praktičkoj upotrebi.«¹⁹

Onda možemo pretpostaviti da postoji jedinstveni okvir u Kantovu razmišljanju u vezi s interesom uma. Ne samo da je spekulativni interes uma u vezi s praktičkim interesom uma nego je i interes u smislu sviđanja s predodžbom egzistencije nekog predmeta u vezi s interesom čistog praktičkog uma. Barem semantički nema osnovne prepreke uključivanju Kantove misli o interesu uma u istraživanje njegove teze o čistom moralnom interesu.

Budući da se i metoda i tvrdnja o valjanosti problema *Osnivanje metafizike čudoređa* odnose isključivo na sposobnost praktičkog uma, mora se raspravljati o tome

»... kako bi se odredio opseg cijele ove praktične, ali čiste umske spoznaje, tj. cijela moć čistog praktičnog uma.«²⁰

Kada je riječ o spoznaji, subjektu je potreban kriterij istine izvan njega samog. U suprotnom svako bi polaganje prava na spoznaju bilo hotimično. Taj je kriterij, u teoretskom području, upućivanje svih sudova na apriorni oblik osjetilnosti, što Kant ističe u *Kritici čistoga uma* ne kao antropološku činjenicu, nego kao osobitost ljudskog spoznavanja uma. Temeljno je pitanje što uopće čini umno djelovanje u ispitivanju praktičke sposobnosti uma. Svako djelovanje mora biti autonomno da bi apsolutna nužnost čudorednog zakona postala djelatna. Utjecaj svih objektiviziranih predodžbi, načina ponašanja i drugih predmeta mora biti isključena u procjenjivanju i opravdanju vlastitog djelovanja.²¹

citirani Daniel Fan. No, ni jedna od ovih studija ne bavi se izričito problematiziranjem i kritikom čistog moralnog interesa.

12

Ostala mjesta unutar *Kritike čistoga uma*, koja se bave interesom, su »Dodatak transcendentnoj dijalektici« i drugo poglavlje »Transcendentalne metodologije«, naslovljeno »Kanon čistoga uma«. Konačni prikaz pojma interesa Kant donosi u svojem posljednjem glavnom djelu *Metafizika čudoređa*. U »Uvodu« u *Metafiziku čudoređa* Kant razrađuje pojam interesa duljine jedne stranice. Ondje interes uključuje »ugodu koja je nužno povezana sa žudnjom«. – Immanuel Kant, *Metafizika čudoređa*, prev. Dražen Karaman, Matica hrvatska, Zagreb 1999., str. 10–11. Ipak formulacija interesa, u *Metafizici čudoređa*, u usporedbi s prethodnim definicijama, ne donosi ništa novo.

13

U tim dvjema bilješkama, a osobito u kontekstu pojmova moć žudnje i volje razdvajaju se u dva osnovna oblika interesa: interes osjetila, interes nagnuća, patološki interes, posredni i empirijski interes, s jedne strane, te interes uma, praktički interes, neposredni i čisti interes, s druge strane. Ovi će interesi u nastavku rada biti detaljnije tematizirani. Za sada je dovoljno reći da se teoretski interesi uma djelomično zadovoljavaju praksom objašnjenja, dok se praktički interesi uma, prije svega, opravdavaju djelovanjem u skladu sa zakonom dužnosti.

14

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 90.

15

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 120.

16

Ibid.

17

Immanuel Kant, *Kritika rasudne snage*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Kultura, Zagreb 1957., str. 42.

18

Ibid.

19

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 170.

20

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 31.

21

Usp. Axel Hutter, *Das Interesse der Vernunft. Kants ursprüngliche Einsicht und ihre Entfaltung in den transzendentalphilosophischen Hauptwerken*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2003., str. 68. Kantov je pristup u suprotnosti s popularnom filozofijom. Popularna filozofija u pitanjima moralnosti »ide samo dotle dokle tapkanjem može doći s pomoću primjera«. Za Kanta metafora tapkanja označava neprincipijelan, nesustavan i nužno neuspješan pokušaj spoznaje. Ovaj nesigurni postupak nalikuje rapsodičnoj zbirci primjera i slučajeva koji imaju nešto zajedničko samo zbog nejasnog i skupnog interesa. Ali budući da čudoredni pojmovi moraju biti a priori pojmovi uma popularna filozofija ne može pronaći princip svog istraživanja, jer zanemaruje razliku između empirijske i refleksivne spoznaje. Stoga metafizika čudoređa mora »ispitati cijeli skup umske spoznaje ove vrste [...] gdje nas ostavljaju i sami primjeri«. – I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 32. Moralni zahtjevi i principi mogu, po Kantovu uvidu, postojati bez uzora i primjera.

3. Uvod u prvu i drugu bilješku

Definicija pojma interesa u djelu *Osnivanje metafizike čudoređa* trebala bi pojasniti razliku između područja praktičkog dobra i ugodnog koju Kant u glavnom tekstu formulira u vezi s alternativnim mogućnostima određenja volje posredstvom uma ili poticajima osjetila.

»Praktički dobro je ono što određuje volju s pomoću predodžba uma [...] razlikuje se od *ugodnoga* kao ono što ima utjecaja na volju samo s pomoću osjećaja iz prosto subjektivnih uzroka, koji vrijedi samo za smisao ovoga ili onoga pojedinca, a ne kao princip uma koji vrijedi za svakoga.«²²

Praktičko dobro odgovara općem pojmu kojemu pripadaju i dobro i korisno. »Dobrim za što« i »po sebi dobro« u trećoj su *Kritici* uvedeni kao podvrste dobra općenito shvaćenim kao ono što um odobrava samo po pojmu.²³ Uvedena kao napomena uz gornji citat definicija pojma interesa na početku pojačava razliku između područja praktičkog dobra i ugodnog ukazujući na element koji je zajednički strukturi svih određenja koja proizlaze iz predodžbe o onome što je dobro činiti. Djelovanje u pravom smislu, onom moralnom, podrazumijeva kako se sva određenja mogu dovesti u vezu s voljom općenito ili samovoljom. Zajednička im je ta zavisnost o principima uma koju Kant predlaže kao definiciju interesa:

»Zavisnost slučajno odredive volje od umnih principa zove se interes.«²⁴

Svako djelovanje u pravom smislu ima svoju osnovu u interesu. Pomoću interesa oblikuje se predodžba o dobru i, stoga, sâm um koji predstavlja ono što je dobro postaje uzrok koji određuje volju. Čin žuđenja koji proizlazi iz nagnuća nije nikakvo djelovanje u pravom smislu, nego je učinak tradicionalno označen kao niža moć žuđenja. Riječ je o osjetilnom žuđenju koje ovisi o ugodnom osjećaju, a ne o principu uma.

Poteškoća u pružanju zajedničkog opisa koji obuhvaća sve različite dimenzije prakse javlja se i prilikom usporedbe različitih specifičnih oblika sviđanja koji se obrađuju u § 5 treće *Kritike*. »Odobranje« je, kako Kant ističe, najprikladniji termin za izražavanje sviđanja prema dobru. Pritom, Kant razlikuje ugodu koja se odnosi na predodžbu po sebi dobra i onog korisnog (dobro za što), tj. sviđanje prema lijepom ili ugodnom. Međutim, samo nekoliko redaka kasnije, Kant primjećuje da se sviđanje prema dobru odnosi na štovanje, a sviđanje prema ugodnom na nagnuće.²⁵ Iako štovanje može biti najispravniji termin za označavanje sviđanja prema moralnom dobru sigurno nije prikladno za sviđanje vezano uz korisnost. Paralelno, u ovom kontekstu, oblikuju se i dvije moguće forme interesa, od kojih je jedna povezana sa sviđanjem ugodnog, a druga sa sviđanjem prema dobru, redefinirane kao interes osjetila odnosno interes uma.

Višeznačnost definicije pojma interesa odnosi se na opće pojmove odobravanja i svrhe djelovanja. U slučaju djelovanja iz interesa, tj. onog koje proizlazi iz patološkog interesa prema svojem predmetu, um daje »samo praktično pravilo kako se suzbijaju potrebe nagnuća«.²⁶ Drugim riječima, um pokazuje djelatniku princip koji treba slijediti da bi došao do ugone koju očekuje od ostvarivanja određenog predmeta. Djelovanje iz interesa bilo bi, stoga, nedvojbeno djelovanje utemeljeno na vrednovanjima i umnim principima. Odobranje bi se moglo nazvati ugodom subjekta samo u vezi s tim djelovanjem kao sredstvom svrhe. Njegovo djelovanje moglo bi biti dobro djelovanje. U tom bi se slučaju radilo o ugodu koja nije nužno podložna umnom odobravanju,

nego užitku kao osjetnom zadovoljstvu. Ako je dobro ono što um odobrava svojim pojmom i što se, na temelju tog odobravanja, predstavlja volji kao cilj kojemu treba težiti djelovanjem, tada mogući učinak želje ne bi bio podložan odobravanju uma.²⁷ U konačnici, takav se učinak ne može prihvatiti kao svrha vlastite odredbe djelovanja. Svrha se, prema Kantu, u trećoj *Kritici* definira kao »predmet nekog pojma, ukoliko se ovaj smatra kao uzrok one svrhe (kao realna osnova njegove mogućnosti)«. ²⁸ Pomoću predodžbe svrhe volja se određuje proizvesti predmet prema principima u kojima je povezanost između pojma tog predmeta i pokretala formalizirana u njegovom proizvođenju. Ovo povezivanje stvara interes za postojanje predodžbenog predmeta. Pojmovi svrhe i interesa, na temelju kojih ugodu u dobrome ne označava jednostavno odnos između predodžbe i osjećaja ugone ili neugode, izražavaju »odnos uma prema (bar mogućemu) htijenju«. ²⁹ U ovom slučaju, čini se, kako odobravanju uma ne izmiče samo svrha nego i interes.

Zavisnost moći žuđenja koja kod ljudi odgovara praktičkom umu ili strukturi praktičkog silogizma, samonametnutog osjećaja, zove se *nagruće*, a postojanje takvog nagruća dokazuje, dakle, uvijek neku potrebu kao i tendenciju da se teži njezinom zadovoljenju. S druge strane, ako moć žuđenja ovisi o principima uma, onda se prema Kantu taj odnos naziva interesom. Nagruća i interesi prisiljavaju ljudsku samovolju (njem. *Willkür*) da odlučuje i ponaša se na određene načine. Uгода izražena sudom o dobru ne odnosi se izravno na objekt, nego na pojam tog objekta. Zadovoljstvo ne proizlazi iz osjetila, kao u slučaju ugodnog, već iz samog vrednovanja kojim se nešto smatra korisnim ili samo po sebi dobrim. Ono što godi nije objekt osjetila nego pojam koji subjekt ima o stvari uspoređujući je s načelima svojega uma. Odnos između predodžbe te stvari i osjećaja ugone ili neugode posredovan je umom i stoga se ne može izravno shvatiti kao osjetna radost. Uгода u dobrom sastoji se u priznavanju vrijednosti, tj. u činu odobravanja koji određuje praktičko znače-

22
Ibid., str. 33.

23
Usp. Sebastian Raedler, *Kant and the Interests of Reason*, Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2015., str. 176. Da bi pokazao prijelaz od suda o dobrom do određivanja čina želje ili djelovanja Kant koristi pojmove svrha i interes istodobno. U sudovima kojima se nešto prepoznaje kao »dobro za što« ili kao »dobro samo po sebi«, Kant kaže, »sadržan je uvijek pojam neke svrhe, prema tome odnos uma (bar mogućemu) htijenju, [...] tj. neki interes«. – I. Kant, *Kritika rasudne snage*, str. 45. Što se tiče zadovoljstva u dobrom pojam interesa dobiva ono izvorno značenje koje je Kant već naglasio u djelu *Osnivanje metafizike čudoređa* rekavši da je »interes ono po čemu um postaje praktičan, tj. postaje uzrokom koji određuje volju«. – Ibid., str. 90.

24
Ibid., str. 33.

25
Usp. D. Fan, *Die Problematik der Interesse-losigkeit bei Kant*, str. 29.

26
I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 33.

27
Usp. Jens Timmermann, »Kants Puzzling Ethics of Maxims«, *The Harvard Review of Philosophy* 8 (2000), str. 39–52, doi: <https://doi.org/10.5840/harvardreview2000814>. Timmerman dodaje: »Nagruća samo sugeriraju moguće maksime, ciljeve, pravce djelovanja i to ponekad žestoko; ali za djelovanje još uvijek trebaju naš pečat odobravanja.« – Ibid., str. 39.

28
I. Kant, *Kritika rasudne snage*, str. 58.

29
Ibid., str. 45. Usporedi: »Jer usmjerenost volje na realizaciju nekog predmeta ne znači nužno da je ona u tom slučaju motivirana ugodom tj. empirijski. Volja može biti određena obvezom da u svakoj situaciji na najprimjereniji način pridonosi realizaciji smisla. A smisao nije empirijski nego izvorni umni pojam.« – Ivan Bubalo, *Kantova etika i odgovornost za svijet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984., str. 109.

nje ovog oblika ugone. Ono što se odobrava jest učinak proizveden djelovanjem ili samo djelovanje koje ga proizvodi, a ne interes.

3. 1. Prva bilješka

U prvoj bilješci AA, IV 413 u djelu *Osnivanje metafizike ćudoređa*, Kant pokušava drugačije formulirati osnovnu razliku između interesa nagnuća i uma te navodi četiri moguće specifikacije. Prvo, Kant priznaje ljudskoj volji (u usporedbi s božanskom) sposobnost da

»... može na nečemu *imati interesa*, a da zato *ne radi iz interesa*.«³⁰

Na tu prvu razliku odmah nadovezuje drugu radi boljeg razumijevanja značenja:

»Prvo znači *praktični* interes za djelovanje, a drugo *patološki* interes za predmet djelovanja.«³¹

Dakle, ono za što čovjek ima interesa (bez nužnog djelovanja iz interesa) je, s jedne strane, samo djelovanje po sebi neovisno o predmetu. A razlog zbog kojeg čovjek djeluje iz interesa predmet je djelovanja. Međutim, ova specifična razlika očito odgovara drugoj razlici, tj. razlici između *patološkog* interesa za predmet djelovanja i *praktičkog* interesa za djelovanje, zbog čega su ove dvije razlike povezane. Međutim, kod obje ove vrste interesa uvijek postoje *što* i *razlog* (zbog kojeg se pokazuje interes). Svaki od ovih interesa označava određivanje praktičke volje principima uma samoga po sebi. Osnova je za postojanje interesa samo pravilo uma. S druge strane, odnos prema principu uma (pravilo, zapovijed) koji Kant naziva patološkim interesom onaj je koji se trpi zbog osjećaja i težnje za zadovoljenjem potreba. Upućivanje na pravilo izražava samo instrumentalni odnos prema predmetu djelovanja koji se želi postići. U slučaju praktičkog interesa radi se o postojanju interesa bez obzira na to djeluje li se interesom u smislu sredstava. *Uzimanje* interesa znači pozivati se na pravila uma, distancirajući se pritom od želje koja bi postojala. Odnos uma, koji se zove *praktički*, nije uvjetovan ni izravnim, ni neizravnim potrebama. Taj odnos uma ne postoji u pragmatičnom shvaćanju, gdje se svaki interes može dovesti u vezu s težnjom prema zadovoljenju potreba. Uostalom, ovaj transcendentno čisti interes moguć je u transcendentno praktičkom razumijevanju i, stoga, može služiti refleksiji kao mjesto za opravdanje djelovanja. Kantova razlika između praktičkog i patološkog interesa nije vrsta, već prije, logička distinkcija u smislu stajališta. Jer, kako Kant kaže,

»Mi smo u prvom odsjeku vidjeli da se kod djelovanja iz dužnosti ne smije gledati na interes za predmet, nego naprosto za samo djelovanje i njegov princip u umu (zakonu).«³²

Isto djelovanje može imati i patološki i praktički interes. Kada je u pitanju moralnost djelovanja, oni se moraju jasno razlikovati.

Treća razlika pojašnjava ovu specifikaciju, ali se oslanja na drugu pojmovnu razliku i na taj način predstavlja novi početak:

»Prvo pokazuje samo zavisnost volje od principa uma samoga po sebi, drugo od njegovih principa u svrhu nagnuća.«³³

Dakle, specifična je razlika u načinu na koji se volja određuje umom, odnosno u ulozi uma koju on ima u ove dvije osnovne vrste interesa kod određivanja ljudske volje. Jednom um određuje volju ne u korist nagnuća, a drugi put

služi kao njihov instrument. U prvom je slučaju volja autonomna, a u drugom heteronomna.

Četvrta razlika unutar ovog novog pristupa pomiče naglasak s uma na osjetilnost. U instrumentaliziranoj ulozi potrebe, nagnuća su razlog određivanja volje posredstvom uma. U autonomnoj ulozi uma to nije slučaj. U službenoj ulozi,

»... um daje samo praktično pravilo kako se suzbijaju potrebe nagnuća.«³⁴

Dakle, praktična uгода već je u ovoj odredbi, barem u mogućnosti, spomenuta kao razlog i izravno je usporediva s početnom točkom *Metafizike ćudoređa*. Kant zatvara ovaj krug određenja pokušavajući povezati kraj s početkom.

»U prvom slučaju interesira me djelovanje, u drugome pak predmet djelovanja [...]«³⁵

Na prvi pogled, djeluje pomalo umjetno. Drugi par razlika nije se oslanjao na prvu razliku između samog djelovanja i predmeta djelovanja krenuvši iz nove pojmovne perspektive, unatoč jezičnim vezama. Ipak, Kant zaista argumentira da je zadnje određenje konceptualno povezano s prvim, dodajući u zagradi: »ukoliko mi je ugodan«.³⁶

U slučaju ćovjeka, koji ne samo da djeluje na temelju umne spoznaje dotičnog dobra nego je također aficiran osjetilnim potrebama, sadržaj ćudorednog zakona nije opis djelovanja (kao kod ideala umnog bića), već zahtjev da se djeluje prema zakonu. Interes ne znači instrumentalno korištenje uma za zadovoljenje potreba, nego djelovanje prema kategoričkom pravilu uma.³⁷

30

I. Kant, *Osnivanje metafizike ćudoređa*, str. 33. Allison, u vezi s ovim pitanjem, objašnjava da »Kant ozbiljno shvaća pojam praktičke spontanosti i stoga razlikuje između imanja želje, što je stvar prirode, i biti zainteresiran, što je (barem djelomično) stvar slobode«. Imati interes za nešto znači spontano se zainteresirati. Interesi su »proizvodi praktičkog uma«. Ako to nisu tada bi bili neodvojivi od nagnuća. Ovaj spontani pristup, tvrdi Allison, »nužno uključuje projekciju nekog cilja kao poželjnog na neki način«, bilo da je riječ o moralnom smislu ili bilo kojemu drugom. – Henry E. Allison, *Kant's Theory of Freedom*, Cambridge University Press, Cambridge 1990., str. 89.

31

I. Kant, *Osnivanje metafizike ćudoređa*, str. 33.

32

Ibid., str. 33. Jevtić ističe: »Ovakva odluka, pri kojoj smo sigurni u čemu se sastoji pravi interes uma i što bi trebalo informirati naše odlučivanje, moguća je zahvaljujući kritici čistog (praktičkog) uma.« – Nevena Jevtić, »Kritika i najviši interes uma kod Kanta«, *Arhe* XVIII (2021), br. 35, str. 7–29, ovdje str. 15. Dostupno na: <https://arhe.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/article/view/2344/2364> (pristupljeno 11. 9. 2023.). Schönecker i Wood objašnjavaju potrebu za transcendentally čistom moralnom

filozofijom na sljedeći način: »Samo se apriorna etika dužnosti može oduprijeti pokvarenom utjecaju ljudske prirode.« – Dieter Schönecker, Allen W. Wood, *Kants Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Ein einführender Kommentar*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2002., str. 21.

33

I. Kant, *Osnivanje metafizike ćudoređa*, str. 33.

34

Ibid.

35

Ibid.

36

Ibid.

37

Usp. Allen W. Wood, *Kant's Ethical Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1999., str. 64. Wood piše: »Oni koji ne nalaze ništa problematično u vezi s instrumentalnom racionalnošću trebali bi shvatiti da se ne mogu dosljedno protiviti ideji kategoričkog imperativa na temelju toga da bi on trebao biti univerzalno valjan, neophodan i a priori ili da bi trebalo pokretati volju neovisno o empirijskim željama, jer ta svojstva već pripadaju hipotetičkim imperativima.« – Ibid., str. 65.

Ako je pridržavanje ovog pravila nužno, onda se njegova valjanost ne može opravdati predmetom htijenja. Naprotiv, interes mora terminološki pripadati refleksivnom vokabularu u transcendentalno-praktičkom razumijevanju. Interes mora uključivati refleksivno razjašnjenje temeljnog pravila uma koje ne pripada području racionalnog zadovoljenja potreba. Nužnost za ovim osnovnim pravilom mora postojati bez obzira na rezervoar pravila umnog zadovoljenja potreba. Ovisnost praktičkog uma o ovom osnovnom pravilu tiče se moći djelovanja, a ne stvarnog djelovanja i njegovog odgovarajućeg interesa.

3. 2. Druga bilješka

Kant u drugoj bilješci AA, IV 459–460, s jedne strane, razlikuje »neposredni« ili »čisti« interes (kao interes uma) i, s druge strane, »posredni« ili »empirijski« interes (kao interes nagnuća). I ovdje je ponovno navedena ona razlika između djelovanja i predmeta djelovanja³⁸ koja je povezana s razlikom između neposrednog i posrednog interesa. Polazeći od ovisnosti svakog ljudskog određivanja volje o umskim načelima, neposredan interes za djelovanje može biti samo *čist* u kojemu um u svojoj autonomnoj ulozi postaje praktički. Posredni interes za djelovanje može određivati volju »samo s pomoću drugog objekta žudnje ili pod pretpostavkom posebnog osjećaja subjekta«. ³⁹ Kant je mogao također uzeti u obzir pojam predmeta djelovanja i obrnuto reći da je neposredni interes za djelovanje posredni interes za predmet djelovanja, dok je posredni interes za djelovanje neposredni interes za predmet djelovanja. Pojmovni parnjak *neposredno – posredno*, stoga, nema konstitutivno značenje i nije određenje koje se odnosi na interes sâm po sebi, nego samo s određenog stajališta. Neposredni interes uma sada je onaj isti interes koji um ima u svojoj vlastitoj moći bezuvjetnosti. Um hoće sâm sebe u svojem neposrednom interesu, ali ne u smislu predmeta, prema kojemu bi osjećao nagnuće, jer u tom slučaju ne bi bilo riječi o neposrednom odnosu. Interes (zanimanje) se u praktičkom smislu pokazuje upravo u neposrednom ponašanju prema aficiranom predmetu. Neposredni interes, stoga, može biti samo formalno mišljen, dok se njegova materijalna stvarnost ne može navesti.

Polazeći od uvjetovanog interesa nagnuća, bez-uvjetovani se interes može zamisliti u imperativnoj formulaciji bezuvjetnog trebanja ukklanjanjem kondicionala. Takvo bezuvjetno trebanje pretpostavlja nužnu svrhu samu po sebi. Nužni su i trebanje i svrha jer na njih ne utječe nikakav uvjet izvan uma koji bi bio prouzrokovan osjetilnošću. Kant u bilješci AA, IV 460 također anticipira i opovrgava pretpostavku o tome da bi vanjska svrha uma mogla unaprijediti svoje spoznaje. Jer taj

»... logički interes uma [...] nije nikada neposredan, nego pretpostavlja namjere njegove upotrebe.«⁴⁰

Čak ni teoretsko bavljenje uma nije nikada čisto u svojim motivima. I ono je uvjetovano izvjesnim pitanjima čiji odgovor predstavlja potrebe. Neposredni interes je, stoga, u početku protučinjenična tvrdnja. U pragmatičnom smislu ne postoji takav interes. Međutim (logički moguća) ideja negativne slobode⁴¹ slobodna je od svega empirijskog interesa. Praktički se um mora – ako njegov interes treba biti neposredan – odnositi na samoga sebe. Njegovo djelovanje mora imati vlastitu moć svrhe jer svi drugi objekti pružaju samo uvjetovanu heteronomiju. Čistoća interesa uma sama je izvan osjetilnog svijeta, tj. moguća je samo u mišljenom umnom svijetu. U svijetu uma nema objekata koji bi mogli izazvati interes jer htijenje kao nagnuće prema predmetima

moguće je samo posredno; osjetilnom afekcijom. Samo čista mišljena stvar može aktualizirati moć žuđenja. Ali kako onda čisti interes uma, u mjeri u kojoj je apstraktno mišljen, postaje učinkovit u djelovanju. Njegova učinkovitost i mogućnost »uvjetovana« je maksimumom. Naime, moguće je odrediti formalni uvjet koji omogućuje maksimumu ne samo faktički uvjetovanom nego i istodobno bezuvjetnom. Ovaj formalni uvjet naziva se *kategoričkim imperativom* utoliko što zahtijeva odabir maksime koja može i treba biti opći zakon.

4. Maksime i praktički zakon

Po Kantovu uvidu, maksima je nužan uvjet za razumijevanje praktičkog zakona. Svaka maksima ima oblik i materiju. Ako se pokretalo (žuđenje ili nagnuće) shvati kao materija maksime, a interes kao pokretalo koje je predstavljeno umom, iz pojma interesa proizlazi i pojam maksime. A ako su pojam pokretala i pojam svrhe nužno povezani u pojmu htijenja i ako je svakom htijenju u temelju maksima, onda se i pokretalo i svrha mogu smatrati sastavnim dijelom maksime, te obje pripadaju i njezinoj materiji, dok se forma maksime mora misliti u određenom poretku pokretala i svrhe. Moralna vrijednost djelovanja nije ni u nagnuću (pokretalu), ni u namjeri (svrsi i njezinim sredstvima: predmetu djelovanja), iako oboje predstavlja materiju maksime. Forma donošenja odluka koja se pretpostavlja za dobru volju i štovanje dužnosti mora se odnositi na samu sebe. Ona mora samu sebe htjeti kao formu. Princip je moralnog htijenja, dakle, htjeti sebe kao princip, htjeti sebe kao zakon. *Htjeti* slijedi maksimumu i traži od njezine forme da bude prikladna za praktički zakon. Prva formulacija čudorednog zakona će reći:

»... uvijek treba da postupam tako da također mogu htjeti da moja maksima postane općim zakonom.«⁴²

38

D. Fan postavlja dva vrlo važna pitanja: prvo, može li se spoznaju smatrati predmetom, drugo, jesu li mentalni događaji i dispozicije predmeti? Fan odgovora. Ako je dopušteno govoriti o egzistenciji spoznaje unutar Kantova okvira, onda je uživanje u stjecanju, odnosno postojanju spoznaje također interes i to onaj spoznajni interes. Ako se govor o postojanju mentalnih događaja ili mentalnih dispozicija dopušta unutar Kantova učenja o interesu, onda se sviđanje subjekta u postojanju vlastitog moralnog razmišljanja ili sviđanja subjekta u ostvarivanje vlastite nadnaravne odredbe također može nazvati interesom. Usp. D. Fan, *Die Problematik der Interesselosigkeit bei Kant*, str. 17–18.

39

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 90.

40

Ibid.

41

Schöneckerova i Woodova pretpostavka ne odgovara sasvim tvrdnji da je »negativnim

pojmom slobode um već isključen iz igre u svojoj svrsishodnoj i razboritoj funkciji«. – D. Schönecker, A. W. Wood, *Kants Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, str. 180. Naprotiv, upravo je predodžba negativne slobode ta koja omogućuje koncept slobode volje. Radi se o mogućnosti biti slobodan od neposrednog određenja volje afekcijom. Na taj način moguće je posredno ponašanje koje Kant shvaća kao umno djelovanje iz interesa, tj. kao upotrebu pravila uma radi posrednog zadovoljenja potrebe.

42

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 20. Usporedi: »Jer, pod mogućnošću se htijenja u ovom smislu ne misli psihološki konzekventno htijenje nečega za sve ljude, uključujući i samoga sebe, nego mogućnost da se neka maksima htjedne kao opći zakon i da pri tome volja ne dođe u protuslovlje sa samom sobom.« – I. Bubalo, *Kantova etika i odgovornost za svijet*, str. 121.

Suprotno tome Kant je jasno odredio granicu između maksime i praktičkih zakona često i neupitno razlikujući ove dvije osnovne vrste praktičkih načela u svojim definicijama. Iz tih objašnjenja proizlazi da maksima mora biti opće primjenjiva (ne samo za sve slučajeve nego i za sve subjekte) i neograničeno nužna za praktički zakon. U slučaju da se iz maksime ukloni sva materija maksima postaje čista formalna maksima. S druge strane, ljudi mogu biti motivirani osjetilnim poticajima samo ako su ih uključili u svoje opće principe djelovanja ili maksime. Maksima kao »subjektivni princip djelovanja«⁴³ mora htjeti biti praktički zakon opće valjanosti. Iako »svaki interes pretpostavlja potrebu ili je proizvodi«,⁴⁴ čovjek kao umno biće ne smije biti podvrgnut prirodnome zakonu svoje potrebe kao bezumno stvorenje ili životinja. Naprotiv, njegova maksima, prije svega, pokazuju njegovu neovisnost od svih takvih pokretala.

Snažan je Kantov argument temeljen na početnoj definiciji zakona kao »apsolutne nužnosti«. Kant će dodatno zaoštriti ovu definiciju u *Osnivanje metafizike čudoređa* tvrdnjom da zakon »svatko mora priznati«. ⁴⁵ Pravi zakon podrazumijeva apsolutnu ili kategoričku nužnost, tj. vrijedi bezuvjetno. S druge strane, relativna ili hipotetička nužnost dovela bi samo do uvjetne valjanosti u pogodbenom izričaju. Čak i ako su stvarnost slobode, čisti interes uma, svrha sama po sebi, kategoričko trebanje, čista volja itd., samo negativne misli koje nastaju zanemarivanjem postojećih uvjeta htijenja u pragmatičkom se smislu još uvijek može reći da bi te ideje mogle postati stvarne. Ove su ideje, naravno, učinkovite u djelovanju (u praktičkom smislu) kada je maksima djelovanja istovremeno oblikovana kao zakon, što kategorički imperativ zahtijeva. Ovaj imperativ pokazuje kakva maksima mora biti da bismo mogli tvrditi postojanje čistog interesa uma.

5. Sloboda i moralni zakon

Prema učenju *Kritike praktičkog uma*, moralni zakon predstavlja ključ za objašnjenje slobode. Sloboda nije pojam iskustva, nego puka ideja. Zakon slobode ne može se naći u osjetilnom svijetu jer se on može misliti samo kao jedinstvo objekta prema zakonu kauzaliteta. Tvrdnje o određenom vrhovnom pokretalačkom uzroku (npr. biti moralan znači biti sretan) ili određenom empirijskom interesu (npr. moralno je svako djelovanje koje se događa iz ljubavi prema bližnjemu) dovelo bi do heteronomije, odnosno do relativističke etike. Etika autonomije je jedina koja se odriče određivanja sadržaja vrhovne vrijednosti. Sa stajališta subjekta koji postavlja vrijednosti unaprijed, dana vrijednost ne bi se mogla poštivati jer bi postala načelo djelovanja zanemarivanjem vlastitog dostojanstva. Samo formalna sposobnost vrednovanja (dostojanstvo) može biti princip etike. Stoga je jednako važno pokazati da je sloboda puka ideja čiji se zakon može samo formalno odrediti.

Pitanje postavljeno u četvrtoj sekciji trećeg dijela *Osnivanje metafizike čudoređa* »Kako je moguć kategorički imperativ?«, ne može biti konačno odgovoreno na način da je kategorički imperativ moguć »uslijed toga što me ideja slobode čini članom inteligibilnoga svijeta«. ⁴⁶ Time se ne dovodi u pitanje valjanost te izjave kao takve, nego samo njezina argumentativna funkcija. Nesumnjivo je točno da sebe smještamo u drugačiji poredak stvari različit od onog prirode. Također nije upitno da bi naša djelovanja trebala biti uvijek u skladu s autonomijom volje kad bismo bili samo članovi inteligibilnoga svijeta.

Prema pouci *Kritike praktičkog uma*, sloboda je »*ratio essendi* moralnog zakona, a moralni zakon *ratio cognoscendi* slobode«,⁴⁷ pri čemu se naglašava činjenica da se moralni zakon u našem umu razmatra prije nego sloboda. Međutim, ako nema slobode, moralni zakon u nama uopće ne bi mogao postojati. Dakle, iako su sloboda i vlastito zakonodavstvo volje autonomni, ipak se ne mogu koristiti kao »zamjениčni pojmovi«⁴⁸ da bi objasnili jedno drugo. To bi bilo moguće samo ako bi jedno od njih bilo pravilno pretpostavljeno i opravdano u svojoj objektivnoj valjanosti. Međutim, dok se barem za jedno od njih to ne može dokazati oni se međusobno upućuju. Kantova odlučujuća ideja za rješavanje problema slobode volje jest pronaći i razumjeti

»... *interes* što ga čovjek može imati na moralnim zakonima.«⁴⁹

Ako se uspije dokazati moralni interes, onda sloboda i moralni zakon ne samo da međusobno upućuju jedno na drugo nego se zapravo mogu smatrati međusobnim pojmovima. S obzirom na interes uma, sloboda i zakon mogu biti neodvojivo povezani, omogućujući da oba pojma dobiju traženu objektivnu stvarnost. Time se također pokazuje obveznost kategoričkog imperativa. Međutim, dokazivanje moralnog interesa također postavlja pojam interesa u pravi kontekst. Interes ili povezanost praktične ugone s moći žuđenja ne može se dogoditi samo jednim putem. Ugoda, kao osjetilna ugoda ili želja, prehodi uvijek umnom posredovanju određenja moći žuđenja, u ovom slučaju interesu nagnuća, te se ugoda kao intelektualna ugoda »može smatrati i njezinom posljedicom«. ⁵⁰ Budući da svako određenje volje može nastupiti samo na jedan od ova dva načina (interes nagnuća i interes uma), svako htijenje ima interes kao osnovu ili htjeti nešto i imati interes su jednaki ili identični. Ako je točno da su htijenje i zainteresiranost jednaki, onda je njihova struktura prisutna i u ljudskoj samovolji (u ljudskoj moći žuđenja).

U §2 *Kritike rasudne snage* pokazano je da ljudska samovolja uopće nije neposredno određena ni nagnućima, ni pojmovima. Stoga se mora smatrati otvorenom za određivanje s obje strane i zauzeti odgovarajući međupoložaj. Takav položaj između osjetilnosti i uma doista postoji.⁵¹ Samovolja se može shvatiti kao *arbitrium sensitivum* i *arbitrium intellectuale*, tj. kao mješovita ili hibridna samovolja. Strukturalna paralela s interesom očigledna je. Međupoziciju ljudske samovolje potrebno je shvatiti u odnosu nadređenosti ili podređenosti jedne drugoj. Tek je na temelju ove strukture poretka moguće da *arbitrium humanum* bude neovisan o određenju, na primjer, od osjetilnih nagnuća. Na

43

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 41.

44

Usp. I. Kant, *Kritika rasudne snage*, str. 48.

45

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 7.

46

Ibid., str. 82.

47

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 32.

48

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 77.

49

Ibid., str. 90.

50

I. Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 9.

51

Usp. Otfried Höffe, *Kants Kritik der praktischen Vernunft. Eine Philosophie der Freiheit*, C. H. Beck, Nördlingen 2012., str. 68. Po Kantovu uvidu, osjetilni osjeti i nagnuća mogu i čak trebaju pratiti naša moralna dobra djelovanja, ali ne smiju sami određivati volju ili samovolju. U moralnom idealnom slučaju naša osjetilnost i naš um su u skladu, »ali Kant to obično ne pretpostavlja«. – Ibid., str. 68.

temelju ove strukture poretka mogući su opći pojam interesa (kao posredovanja) i njegove moguće osnovne vrste. S obzirom na to da ljudsku samovolju nije moguće neposredno odrediti osjetilnim nagnućima, ona se može nazvati *arbitrium liberum* (za razliku od životinjske volje kao *arbitrium brutum*). Iako su i *arbitrium liberum* i *arbitrium brutum* podložni podražajima osjetila, ljudska samovolja (za razliku od životinjske) nije od njih određena. Naime, činjenica je da mi ljudi ne možemo dopustiti »da ljudsku volju određuje ne samo ono što podražuje«. ⁵² Mi možemo slijediti predodžbe o tome što je korisno ili štetno na udaljeniji način. Preduvjet je za to odbijanje osjetilnih nagnuća.

»Ljudska je volja doduše *arbitrium sensitivum*, ali ne *brutum*, nego *liberum*, jer osjetilnost njeno djelovanje ne čini nužnim, nego čovjek ima snagu da se određuje sâm od sebe nezavisno od prisilja uslijed osjetilnih nagona.« ⁵³

Predodžbe o tome što je dobro i korisno počivaju na umu, zbog čega čovjek sluša um i slijedi ga. Čovjek je samo aficiran njegovim jezikom i pojmovima (kao i osjetilnim nagnućima), ali nije određen.

6. Moralni osjećaj ili interes

Iako čovjek nije vođen nikakvim interesom u ispitivanju neuvjetovanosti svojih maksima u skladu s pojmom zakona čovjek prema Kantu,

»... zaista ima interesa na njima, a osnovu za to u sebi nazivamo moralnim osjećajem. Taj su moralni osjećaj neki neispravno prikazali kao mjerilo našega ćudorednoga prosuđivanja.« ⁵⁴

Ovo (moralni osjećaj) »tobožnje posebno osjetilo« ⁵⁵ može se smatrati lažnim principom morala, jer se radi samo o jednom od (šest) materijalnih odredbenih razloga u principu ćudorednosti, koji kao materijalni nisu prikladni za princip morala. Međutim, moralni osjećaj štovanja nije kriterij moralnosti, nego »subjektivni učinak koji zakon vrši na našu volju«. ⁵⁶ No,

»... da se hoće ono za što um osjetilno-aficiranome umnom biću propisuje ono 'treba da' [njem. das Sollen], za to je dakako potrebna sposobnost uma da *ulijeva osjećaj ugone* ili svidanja zbog ispunjavanja dužnosti, dakle kauzalitet uma, da osjetilnost određuje prema svojim principima.« ⁵⁷

Princip kauzaliteta vrijedi, naravno, bez iznimke kao sintetičko načelo *a priori* za svaki empirijski sud. Iako ove dvije izjave same po sebi ne predstavljaju nikakav problem, zajedno postavljaju pitanje o kakvom se moralnom osjećaju radi. Naime, svaki je osjećaj (već po svojem imenu) uvijek ili ugodna ili neugoda i u osnovi je moguće štovanje shvatiti ili kao ugodu ili kao neugodu. Kant u dijalektici druge *Kritike* još jednom problematizira pitanje osjećaja štovanja. ⁵⁸ Prvo, za razliku od osjećaja ugone, štovanje je jedino nešto

»... za što nije moguć osjećaj koji je umu stavljen u osnovu i koji prethodi (jer bi on uvijek bio estetičan i patološki).« ⁵⁹

Međutim, da bi što radikalnije odredio razliku u odnosu na osjećaj ugone, Kant dodaje da je osjećaj štovanja

»... svijest o neposrednom primoravanju volje pomoću zakona jedva je analogon osjećaja ugone, jer ona u odnosu prema moći željenja čini upravo isto, ali iz drugih izvora.« ⁶⁰

»Ćudorednosti se i ne bi mogla učiniti lošija usluga nego kada bi se htjela uzeti iz primjera.« ⁶¹

Primjeri, prema Kantu, služe samo pedagoškom ohrabivanju i ilustraciji, no nikako se ne smiju zamijeniti s temeljem morala. Naime, taj temelj može biti samo ne-iskustveno mjerilo za njegovo vrednovanje.

»Ako pak nema pravoga najvišeg čudorednog načela, koje se ne bi moralo osnivati na čistom umu nezavisno od svakoga iskustva, onda mislim da nije potrebno ni pitati je li dobro da se ovi

52

I. Kant, *Kritika čistoga uma*, str. 353. Kant naziva slobodu samovolje i *praktičkom slobodom*. No, slobodu samovolje možemo dokazati ne samo na negativan način nego i na pozitivan način.

53

Ibid., str. 251.

54

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 90. Koliko je za Kanta bio važan moralan osjećaj govori i sljedeći citat iz *Metafizike čudoređa*: »Bez ikakva moralnog osjećaja nije nijedan čovjek; jer kada bi bio posve nesposoban da ga doživi, bio bi čudoredno mrtav.« – I. Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 186. Primjerice, Talanga kaže sljedeće o moralnom osjećaju: »Mislim da nema potrebe tumačiti taj osjećaj kao neku vrstu idealizirane osjetilnosti, dakle bitno različite od tjelesnog osjećaja. Riječ je zaista o stvarnom osjećaju! No taj osjećaj nije uzrokovan ničim izvana. Njega uzrokuje sama ideja čudorednosti sažeta u kategoričkom imperativu. Prema tome čista umska spoznaja ideje čudorednosti uzrokuje posve stvaran osjećaj.« – Josip Talanga, »Uvod u Kantovu etiku«, u: Immanuel Kant, *Utemeljenje metafizike čudoređa*, KruZak, Zagreb 2016., str. 7–55, ovdje str. 27.

55

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 68.

56

Ibid., str. 90.

57

Ibid. Zapravo, treba se složiti s Klausom Steiglederom koji kaže da se ideja bezuvjetnog trebanja osvještava pozivanjem na uvjetno trebanje koje je svima poznato i može se, po Kantovu uvidu, čak »dokazati putem iskustva«. – Klaus Steigleder, »Kants Konzeption der Moralphilosophie als 'Metaphysik der Sitten'«, u: Adrian Holderegger, Jean-Pierre Wils (ur.), *Interdisziplinäre Ethik. Grundlagen, Methoden, Bereiche*, Freiburg 2001., str. 101–123, ovdje str. 103.

58

Njemačka riječ *Achtung* u hrvatskim prijevodima prevodi se kao »štovanje« u *Kritici praktičkog uma*, a kao »poštovanje« u *Osnivanje metafizike čudoređa*. U izvorniku

je i u *Kritik der praktischen Vernunft* i *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* jedna te ista riječ *Achtung*. Autor ovoga priloga koristi riječ *štovanje* kada govori o moralnom zakonu. Sukladno tome, Goy u Kantovu djelu prepoznaje štovanje zakona i osobe smještajući ih na dvije različite razine. O štovanju osobe može se govoriti tek kada subjekt koji djeluje odluči konkretno primijeniti moralni zakon, tj. ispunjava određenu dužnost. Ina Goy, »Immanuel Kant über das moralische Gefühl der Achtung«, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 61 (2007) 3, str. 337–360. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/20484686> (pristupljeno 27. 8. 2023.). Za sustavnu analizu pojma štovanja (njem. *Achtung*) vidjeti: Steffi Schadow, *Achtung für das Gesetz. Moral und Motivation bei Kant*, Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2013., osobito str. 129–301.

59

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 165.

60

Ibid.

61

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 27. Temeljnu alternativu neposredne ili samo posredne praktičke upotrebe uma Kant spominje u *Osnivanje metafizike čudoređa* na početku središnjeg drugog dijela. Kant kaže da je u svim vremenima bilo filozofa koji su shvaćali ljudsku prirodu na takav način da um, koji je dio nje, ima samo ulogu oruđa osjetilnosti. Čovjek ga »upotrebljava samo za to da se brine za interes nagnuća, bilo pojedinačno ili, u najboljem slučaju, u njihovoj najvećoj snošljivosti među sobom«. – Ibid., str. 25. Ako čudorednost ne smije biti puka utvara ljudske umišljenosti, onda um mora dopustiti drugu upotrebu od samo posredne u kojoj (posredno) najbolje pruža praktička pravila koja osiguravaju najveću međusobnu skladnost nagnuća. Takva pravila mogu biti samo praktički prosti propisi ili hipotetički imperativi, koji predstavljaju »praktičnu nužnost mogućeg djelovanja kao sredstvo da se dode do nečega drugoga, što se hoće«. – Ibid., str. 34. Um koji opravdava etiku mora, s druge strane, biti označen kao neposredan i slijediti načela koja predstavljaju radnju za sebe, bez odnosa prema drugoj svrsi kao praktički nužnu.

pojmovi onako kao što su *a priori* izvjesni zajedno s principima koji im pripadaju izlažu u općenitosti (in abstracto), ukoliko se ta spoznaja ima razlikovati od obične i nazivati se filozofskom. No u naša vremena bilo bi to zacijelo potrebno.«⁶²

Kantu je i ovdje, prije svega, stalo do razjašnjenja uloge koju primjeri i doživljaji moralnog ponašanja imaju u utemeljenju principa moralnosti. Međutim, citirana rečenica nije nimalo lako razumljiva. Što se ovdje kaže? Ako se negira pravo načelo moralnosti i umjesto toga zalaže za ne-pravo načelo koje proizlazi iz ponašanja u pragmatičnom smislu, a neovisno o svakom iskustvu i osnovano na čistom umu, onda filozofski konceptualno objašnjenje zapravo ne bi bilo potrebno. Iako je pravi temelj moralnosti, prema Kantu, proizašao iz lišene spoznaje, dakle, metafizike čudoređa koji je njegovim suvremenici izgledao neprihvatljiv, moralni se principi djelovanja iznose. To upravo dovodi do metodološkog sukoba u popularnoj praktičnoj filozofiji koja se koristi primjerima. Ako se negira vrhovno načelo morala, onda se zapravo ne bi trebalo baviti diletantskim moralnim filozofijama. Prikupljeni primjeri morali bi govoriti sami za sebe bez pogovora i prigovora. Međutim, kao što Kant negativno tvrdi, unatoč ovim metodološkim proturječjima trenutačno postoji popularna filozofija⁶³ koja, iako ne pretpostavlja vrhovno evaluacijsko načelo, ipak prakticira moralnu filozofiju (do određene mjere relativistički). Problem je, međutim, u tome što se sva popularna (pseudo) načela morala (npr. narav čovjeka, savršenstvo, sreća, moralni osjećaj, strah Božji itd.) nisu reflektivna, tj. sva se pojavljuju pred subjektom kao vanjski zahtjevi. Stoga ova načela ne mogu razviti apsolutnu nužnost budući da moraju objasniti zašto treba djelovati u skladu s načelom.

Suprotno tome stoji Kantova moralna koncepcija koja, u skladu s kopernikanskim obratom načina mišljenja, polazi od pretpostavke da moralna obveza može biti samo *samoobveza* subjekta. Pravi principi moralnosti mogu se pronaći »samo u čistim pojmovima uma, nigdje drugdje, čak ni u najmanjoj mjeri.«⁶⁴ Pojmovi uma nisu usmjereni na objekte. Oni pripadaju objektom odnosu spoznavajućeg uma. Pojmovi uma odnose se na izvršenje ili odnos, a ne na objekte. U širem smislu, pojmovi uma mogu se koristiti kao sinonim za suvremeni govor o pojmu refleksije.

»Naime, čista predodžba dužnosti i uopće čudorednoga zakona, koja nije pomiješana ni s kakvim stranim dodatkom empirijskih podražaja, ima na ljudsko srce putem samoga uma [...] utoliko moćniji utjecaj nego sva druga pokretala, koja se mogu skupiti s empirijskog područja.«⁶⁵

Ovdje postaje jasno da čak i kada se radi o pitanju motivacije djelovanja u pragmatičnom smislu, um može biti učinkovit samozakonodavnim pojmovima dužnosti i zakona. Ali budući da

»... čisti um s pomoću samih ideja (koje ne sačinjavaju nikakav predmet za iskustvo) mora biti uzrok nekoga učinka, koji dakako leži u iskustvu, zato je nama ljudima posve nemoguće razjašnjenje, kako i zašto nas interesira *općenitost maksime kao zakona*, dakle čudorednost.«⁶⁶

Pitanje je sljedeće: može li se dokazati takvo subjektivno djelovanje moralnog zakona u ljudskom umu? Kant ovdje izričito naglašava da je objašnjenje nemoguće za nas ljude jer istinitost svojih predodžbi možemo ispitati samo u odnosu na osjetilni zor da bismo odredili objektivnu valjanost. U ovom važnom dijelu svoje doktrine Kant će u *Kritici praktičkog uma* krenuti u suprotnom smjeru i tu nemogućnost pretvoriti u mogućnost. Točnije, u trećem glavnom dijelu *Analitike*, naslovljenom »O pokretalima čistog praktičkog uma«, pojam je moralnog interesa moguć jer mu je pridružena moralna pokretalačka snaga, odnosno štovanje moralnog zakona. Kant je već u

posljednjem citiranom tekstu iz djela *Osnivanje metafizike čudoređa* predvidio rješenje problema rekavši da »svaki moralni takozvani interes sastoji se samo u poštovanju zakona«. ⁶⁷ Štovanje uvijek dolazi prije moralnog zakona, čak i kad se osjeća prema osobama. I nema sumnje da je osjećaj štovanja osjećaj, iako čudan i poseban, jer se ne radi o patološkom, već o praktičkom djelovanju.

»Zato se dakle ovaj osjećaj može nazvati i osjećajem štovanja moralnog zakona, ali iz oba razloga zajedno može se nazvati *moralnim osjećajem*«. ⁶⁸

No, ako moralni zakon u moralno dobroj volji postaje pokretalom putem izazvanog moralnog osjećaja, onda iz moralnog pokretala proizlazi pojam moralnog interesa, koji je čisti, osjetilno slobodni interes čistog praktičkog uma. Osjećaj štovanja temeljen na osjećaju strogo je različit od osjeća nagnuća. Razlika u odnosu na nagnuće nije samo logička nego i praktička jer se štovanje mora smatrati protuosjećajem prema sebičnosti. Štovanje moralnog zakona s obzirom na dobrobit prema samome sebi u suprotnosti je sa samoljubljem. Iz perspektive dobrobiti prema samome sebi, takav osjećaj može biti i *bol*, a iz perspektive sebičnosti *poniženje*. ⁶⁹

Budući da moralni interes u umu djeluje putem moralnog zakona, činjenica je da se kategorička zapovijed ne temelji ni na kakvom interesu, niti ovisi o bilo kojemu interesu.

62

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 28.

63

Što izraz »popularna filozofija« znači izvan svoje funkcije u povijesti filozofije nije sasvim jasno. Radi li se jednostavno o opće razumljivom prikazivanju filozofskog sadržaja ili o izvođenju cjelokupne moralne spoznaje iz svakodnevnog razumijevanja? »To spuštanje na popularne pojmove svakako je veoma vrijedno«, ali samo »ako smo se prije toga uzdigli do principa čistoga uma i ako se to postiglo na potpuno zadovoljstvo«. – Ibid., str. 28. Ali i na ovom mjestu Kant se bavi jasnim razlikovanjem između »traženja i utvrđivanja vrhovnog principa moralnosti« i naknadnog zadatka uvesti čudoredni zakon na »popularan način«. Po Kantovu uvidu, u suprotnosti je s metodološkim poretom filozofskog argumenta odreći se mogućih nevjerovatnih tvrdnji i naizgled rigoroznih pojmovnih razlika. Usp. *ibid.*, str. 28–29.

64

Usp. Henry E. Allison, *Kant's Groundwork for the Metaphysics of Morals. A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2011., str. 1–2.

65

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 30.

66

Ibid., str. 91. Na taj se način također ističe problematika slobode volje na početku *Osnivanje metafizike čudoređa* s antropološkog gledišta. Veza između slobode volje i čistog praktičkog umnog interesa eksplicitno se ističe u tekstu druge bilješke. Mogućnost ili nemogućnost objašnjenja slobode volje vezana je uz mogućnost »što ga čovjek može imati u svezi s moralnim zakonima«. – *Ibid.*, str. 91.

67

Ibid., str. 20.

68

I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 116. Ovo štovanje ispunjava ključnu funkciju »premošćivanja« utoliko što posreduje kao poseban osjećaj između čistoga uma i osjetilnog osjećaja života. Usp. Heiner F. Klemme, *Kants „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“*. *Ein systematischer Kommentar*, Reclam, Ditzingen 2017.

69

Usp. I. Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 98. Ako Kant definira moralni osjećaj kao sposobnost doživljavanja ugone ili boli kao funkciju naše svijesti o tome »da naše djelovanje je ili nije u skladu s moralnim zakonom, onda naša svijest moralnog zakona prethodi našem moralnom osjećaju«. – S. Raedler, *Kant and the Interests of Reason*, str. 113.

»Sama sposobnost maksime svake dobre volje da sebe samu učini općim zakonom, jest jedini zakon koji sebi nameće volja svakog umnog bića, a da joj ne podmeće kao osnovu nikakvo njeno pokretalo ili interes.«⁷⁰

7. Kategorički imperativ

Čudoredni zakon ne vrijedi jer on interesira. U tom bi slučaju riječ bila o hipotetičkom imperativu, a ne o stvarnom zakonu neuvjetovanog prisilja. Budući da čudoredni zakon vrijedi jer interesira, njegova valjanost nekako generira interes. Međutim, ovaj posebni interes ne može dalje biti pozitivno objašnjen. Samo je izvjesno⁷¹ da za kategorički imperativ ne može biti posrednog interesa. Ne može biti posrednog interesa jer to mora biti interes bez odnosa prema osjetilnosti.⁷² S druge strane, neposredni interes morao bi se objasniti kauzalitetom iz slobode, koja se opet ne može objasniti. Unatoč tome postoji neposredni interes za kategorički imperativ jer čudoredni zakon proizlazi »iz naše volje kao inteligencije, dakle iz naše vlastite osobnosti«.⁷³

Dakako, ovaj interes nije onaj koji bi bio odrediv u svijetu, nego treba imati u određenoj mjeri učinak u svijetu. Kako je prethodno spomenuto, volja kao inteligencija odgovara čistoj volji, odnosno formi aficirane volje. Interes postoji jer je forma moći žuđenja misлива i, prema tome, pripada aficiranoj volji kao uvjetu.

»Otrprike tako kao što zorovima osjetilnoga svijeta pridolaze pojmovi razuma, koji za sebe ne znače ništa drugo nego zakonsku formu uopće omogućujući time sintetična načela *a priori* na kojima se osniva sva spoznaja prirode.«⁷⁴

Volja mišljena kao čista omogućuje sintetičko praktička načela *a priori*, ali samo pod pretpostavkom ideje slobode. Zapovijed kategoričkog imperativa pokazuje se kao jedini mogući viši oblik moći žuđenja i baš zbog toga postoji nužni interes za njega. Aficirana volja ne može biti mišljena bez afektivno neuvjetovanog oblika. Kant je identificirao pravo jastvo s voljom. Iz pravog jastva, tj. idealizirane predodžbe čiste volje za čije je maksime subjekt sâm odgovoran, što se međutim ne odnosi na nagnuća jastva koja se tiču nižih moći žuđenja, proizlazi čudoredni zakon budući da je on vrhovni uvjet aficirane volje. Kant ovdje, donekle, objašnjava da čista mišljena moć žuđenja vodi do kategoričkog imperativa koji na temelju svoje neuvjetovanosti osjetilnošću ne može izazvati patološki interes. Kant dodaje:

»Što pak pripada samoj pojavi, to um nužno podređuje kakvoći same stvari o sebi.«⁷⁵

Referencu načela teško je ustvrditi, ali Kantovo navođenje ne treba brzopleto tumačiti u smislu dogmatsko-metafizičke tvrdnje. Ovo se mjesto može analognog tumačiti kao izjava o preuzetnosti čiste volje. Pukoj pojavi čovjeka odnosno jastva pripadaju prirodno kauzalna nagnuća. Ovdje praktički um nema ni kontrolu, niti snosi odgovornost. U tom smislu, ova su nagnuća podređena kakvoći stvari same o sebi, tj. stvarnom jastvu čovjeka za čije maksime postoji odgovornost. Maksime se tada mogu opravdati u transcendentno-praktičkom pogledu pomoću nagnuća ili uma. Maksima je umna ako se ujedno može htjeti kao opći zakon.

»Ideja čistog razumskog svijeta kao cjeline svih inteligencija, kojoj mi sami pripadamo kao umna bića (premda smo s druge strane ujedno članovi osjetilnog svijeta) ostaje uvijek upotrebljiva i dopuštena ideja u svrhu umne vjere [...] premda je svemu znanju na granicama one ideje kraj.«⁷⁶

Ova je ideja dozvoljena jer ne proturječi prirodnoj nužnosti i upotrebljiva je da bismo subjektivno bili uvjereni u mogućnost carstva svrha po sebi.

Kategorički imperativ pokazuje što bi bilo moralno dobro ili loše učiniti, ali ne i kakav je učinak ili željeni cilj moralnog života u cjelini. Naravno, ovaj cilj ne može dati odgovor na pitanje zašto biti moralan jer tada bi se opet empirijski interes navodio kao uvjet moralnosti, a ne opći čudoredni zakon. Moralno vođenje života usmjereno je prema svrsi. Izbor tog načina života, koji se smatra dobrim, temelji se na odluci. Kategorički imperativ ne specificira nikakve svrhe, nego samo provjerava dopuštenost. Uz moralni nazor mora se uzeti u obzir još jedna krajnja svrha koja, naravno, nema utjecaja na valjanost kategoričkog imperativa.

»Izraz je vjerovanja u takvim slučajevima izraz čednosti u *objektivnom* pogledu, ali ipak ujedno čvrstoće pouzdanja u *subjektivnome* pogledu.«⁷⁷

U »Završnoj napomeni« *Osnivanje metafizike čudoređa* Kant kaže:

»Međutim je bitan *princip* svake primjene našega uma da svoju spoznaju dotjera do svijesti njegine *nužnosti* (bez koje ona ne bi bila spoznaja uma).«⁷⁸

Umna spoznaja razlikuje se od iskustvene spoznaje, pri čemu iskustvena spoznaja pruža samo komparativnu općenitost. Međutim, nužnost se može samo onda utvrditi, kada se uzme za temelj uvjet, tj. ako se spoznaja temelji na općem pravilu. Naravno, tada bi se moglo ponovno pitati o obrazloženju postavljenog pravila, kao i o njegovim temeljima. Stoga um »neumorno traži ono bezuvjetno-nužno, pa vidi da je prinuđen prihvatiti ga bez ikakva sredstva kojim bi ga sebi učinio shvatljivim«. ⁷⁹ Regres opravdavanja dovodi do »apsolutne nužnosti nekoga vrhovnog uzroka *svijeta*«⁸⁰ (teoretski interes) i do »apsolutne nužnosti, ali samo do *zakona djelovanja* umnoga bića kao takvoga«⁸¹ (praktički interes). Kategorički imperativ određuje ljudsku volju ne samo izravno nego i apsolutno. Za razliku od nagnuća, umni interes nije u

70

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 70.

71

»Izvjesno je samo toliko da za taj zakon nema vrijednosti zato što *interesira* (jer to je heteronomija i zavisnost praktičnog uma od osjetilnosti, naime osjećaja koji leži u osnovi, pri čemu on nikada ne bi mogao biti čudoredno zakonodavan). On naprotiv *interesira*, jer vrijedi za nas kao ljude, budući da je proizašao iz naše volje kao inteligencije, dakle iz naše vlastite osobnosti.« – Ibid., str. 91.

72

Kant jasno pokazuje da osjećaji nemaju spoznajnu funkciju. Premda se osjećaji očituju u osjetilnosti, oni imaju svoje podrijetlo u čistom umu koji upravlja voljom. Usp. Heiner F. Klemme, »Erkennen, Fühlen, Begehren – Selbstbesitz. Reflexionen über die Verbindung der Vermögen in Kants Lehre vom Kategorischen Imperativ«, u: Inga Römer (ur.), *Affektivität und Ethik bei Kant und in der Phänomenologie*, Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2014., str. 79–99.

73

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 91.

74

Ibid., str. 82.

75

Ibid., str. 91.

76

Ibid., str. 93.

77

I. Kant, *Kritika čistoga uma*, str. 362.

78

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 95.

79

Ibid.

80

Ibid.

81

Ibid.

službi osjetila (sreće), nego je autonoman. Zato se kategorički imperativ kao princip volje ne može temeljiti ni na kakvom interesu.

8. Zaključna razmatranja

Kant, u *Osnivanje metafizike čudoređa*, ističe zajedničku karakteristiku svih praksi pomoću teorije kategoričkog imperativa. Odredbeni razlog ljudskog djelovanja, bez obzira na to je li utemeljen na moralnim ili izvanužnosnim razlozima, uvijek je podložan normativnoj instanci, tj. trebanju izraženom imperativom, odnosno slijediti predodžbu umnog načela koje je za volju obvezujuće. Djelujući čovjek uvijek mora uspoređivati svoju maksimu sa stupnjem općenitosti. Takvo prosuđivanje nije u stanju djelovati protiv moralnog zakona čak ni iz vlastitog interesa. Razlog interesnog djelovanja u ljudskoj prirodi nije u pokvarenosti moralno-zakonodavnog uma, niti samo u osjetilnim nagnućima. Razlog je u osobnom interesu koje čovjek sâm postavlja kao prepreke svojim maksimama, čineći ih pokretalima svojega djelovanja. Po Kantovu uvidu, čovjek, kao hibridno biće, djeluje iz interesa jer u svoju maksimu uključuje moralni zakon uz zakon samoljublja. Čovjek naprosto ima nagnuće razmišljati u korist svojega samoljublja protiv moralnog zakona kojemu iskazuje štovanje. To je jasan znak dvoličnosti koju Kant naziva *nedostatkom unutarne istinitosti ili savjesnosti*.⁸²

Čudorednost mora vrijediti za sva umna bića i stoga je nužno odstupiti od empirijskih određenja ljudske prirode i odabrati pristup koji će um u utemeljenju čudoređa nametnuti sâm sebi. Um ne može »odnekud drugdje« dobivati svoje vodstvo, već se mora »smatrati začetnikom svojih principa nezavisno od tuđih utjecaja«. ⁸³ Kao tvorac svojih principa usmjerenih na sebe, praktički je um »čista samodjelatnost« usporediva sa spontanošću uma koji je nadređen razumu. Praktički se um mora, ako želi da mu interes bude izravan, odnositi na sebe. Njegovo djelovanje mora imati vlastitu sposobnost kao svrhu jer svi drugi objekti pružaju samo uvjetnu heteronomiju. Kategorički imperativ poziva na to da se maksima odabere tako da istovremeno može biti opći zakon i da se razmišlja autonomno. Taj imperativ pokazuje da maksima mora biti oblikovana da bi mogla tvrditi da je riječ o čistom *interesu* uma, odnosno o neposrednom interesu uma koji um ima prema vlastitoj moći bezuvjetnosti. Neposredni interes može se samo oblikovati, dok njegova materijalna stvarnost ne može biti navedena. Kategorički imperativ kao princip volje, koja se sama postavlja, ne može se temeljiti ni na kakvom interesu i tako biti »bezu-vjetan između svih mogućih imperativa«. ⁸⁴ Kant će u trećem dijelu *Osnivanja metafizike čudoređa* još jednom naglasiti to oslobađanje od interesa priznajući »da me na to ne *nagoni* nikakav interes jer to ne bi dalo kategoričkog imperativa«. ⁸⁵ Na taj način kategorički imperativ određuje ljudsku volju ne samo izravno nego i apsolutno. Čovjekova volja, vezana dužnošću prema zakonima, jest volja podložna samo vlastitom općem zakonodavstvu bez vlasti-

82

Usp. I. Kant, *Metafizika čudoređa*, str. 213–215.

83

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 74.

84

Ibid., str. 53.

85

Ibid., str. 75.

tog i kalkulantskog interesa. Moralni interes u umu djeluje putem moralnog zakona, tako da ćudoredna volja ne može »zavisiti od nekog interesa«. ⁸⁶

Borba za ćudorednost uvijek je bila (i bit će i ubuduće?) u sukobu s težnjom za blaženstvom, koja je prava suprotnost principu ćudoređa i čiji sukob nije samo logički nego i praktički. S Kantovim kategoričkim imperativom princip moraliteta nije samo *iznađen* nego je i određen preciznom formulom koja se ne može osporiti. Ovaj sadržajno točno određeni princip osnova je ne samo moralnih prosudbi nego i moralnog ponašanja. Budući da Kant može argumentirano *prisiliti* da se sadržaj moralnog zakona shvati na ovaj način, a ne drugačije, on se samo treba osloniti na fakticitet uma, koji je praktički sâm za sebe i oslobođen svakog empirijskog interesa.

Franjo Mijatović

Kant's Critique of Pure Moral Interest

Abstract

In this paper, the author explores the foundational determinants of interests of reason and interests of inclination within the framework of the determining principle of action. Special attention is given to the concept of pure moral interest. The underlying assumption is the recognition that sensibility dictates what is pleasurable and promises sensory delight, while reason discerns what is morally good. Since every determination of the will arises through one of these two ways, it becomes clear that every act of the will is rooted in an interest. In this context, the paper addresses the challenges of elucidating pure moral interest in order to adequately express the obligation of the categorical imperative to respect the moral law. The conclusion emphasizes that the potential moral conflict between the interests of inclination and those of reason concerns only the individual who chooses the sensory incentive as a potential determinant of their actions, and does not pose a challenge to the moral law itself.

Keywords

Immanuel Kant, pleasure, interest, inclination, reason, pure moral interest, will, categorical imperative